

ЎҚУВЧИЛАРДА КРЕАТИВЛИК СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БОСҚИЧЛАР

Т.Ч.Алибоев

Жиззах ДПИ “Технологик таълим”
кафедрасининг катта ўқитувчиси

Резюме

Шахсда у ёки бу сифатларни шакллантириш (ривожлантириш) жараён бўлиб, муайян босқичларда кечади. Ўқувчиларда креатив сифатларни ривожлантириш ҳам босқичма-босқич ташкил этилувчи жараёндир. Ҳар бир босқичда мақсаддан келиб чиққан ҳолда аниқ вазифалар ҳал этилади. Моҳиятига кўра ўқувчиларда креатив сифатларни ривожлантириш жараёни тўртта босқичда кечади. Босқичлар мослашув (адаптив), ривожлантириш, амалий-фаолиятли, таҳлилий-баҳолаш характериға эға. Мақолада ўқувчиларда креатив сифатларни ривожлантириш босқичларининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида сўз юритилади.

Таянч тушунчалар: ўқувчи, креативлик, босқич, ўқувчиларда креативлик сифатларини ривожлантириш, ўқувчиларда креативлик сифатларини ривожлантириш босқичлари.

Резюме

Формирование (развитие) определенных качеств в личности является процессом, который происходит на нескольких этапах. Развитие креативных качеств в учениках также является поэтапным процессом. На каждом этапе решаются конкретные задачи исходя из цели. По своей сущности процесс развития креативных качеств в учениках происходит на четырёх этапах. Этапы имеют адаптивный, развивающий, практически-деятельностный, а также аналитически-оценивающий характер. В статье речь идёт об особенностях этапов развития креативных качеств в учениках.

Ключевые понятия: ученик, креативность, этап, развитие креативных качеств в учениках, этапы развития креативных качеств в учениках.

Abstract

The formation (development) of certain qualities in a person is a process that occurs at several stages. The development of creative qualities in students is also a phased process. At each stage specific tasks are solved based on the goal. By its essence the process of developing creative qualities in students takes place at four stages. The stages are adaptive, developing, practical-active as well as analytically-evaluating in nature. The article is about the features of the stages of developing creative qualities in students.

Key notions: a student, creativeness, the development of creative qualities in students, stages of developing creative qualities in students.

Глобаллашув шароитида мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни тарбиялаб вояға етказишни ифодаловчи ижтимоий-педагогик талаб янги

тамойиллар билан бойитилган ҳолда такомиллашувга эришиб бормоқда. Агарда мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни тарбиялаб вояга етказиш талаби педагогик фикрлар ва мактаблар тараққиёти тарихининг дастлабки босқичларида ижтимоий субъектнинг эстетик ҳиссиётларга бой бўлишига эришиш негизида қондирилган. Кишилиқ муносабатлари тарихининг кейинги давларида шахс фаолиятининг ўзига хос оригинал, жузъий ғояларга эга бўлишига эришиш билан тавсифланган.

Инновацион таълим муҳитининг шаклланиши эса шахс интеллектини ривожлантириш инсон капиталидан самарали фойдаланишнинг асоси эканлигини тасдиқламоқда. Зеро, инсон капиталидан самарали фойдаланиш жамият ривожини таъминлайди. Шу сабабли жаҳон миқёсида шахс интеллектини ривожлантириш, унда танқидий, ижодий ва креатив фикрлаш қобилиятини шакллантириш эҳтиёжи тобора долзарбланимоқда. Жаҳон таълими таърибаси замонавий жамият тараққиётида муҳим ўрин тутаётган STEAM фанлари – аниқ фанлар (science), технология (technology), инжиниринг (engineering), дизайн (art), математика (mathematicsнинг имкониятларига таянган ҳолда креатив шахсни тарбиялаш, малакали мутахассисларни тайёрлаш жамиятни ижтимоий, иқтисодий, маданий жиҳатдан жадал ривожлантириш истибolini кафолатлашини тасдиқлади. “STEM – forward” (“STEM – келажакда”; Куддус, 2014 йил) номли конференцияда ўқувчиларни ўзлаштириш даражаси мулоқот, кооператив (ўзаро ҳамкорлик), танқидий тафаккур, креативлик мезонларини билан баҳолаш мақсадга мувофиқлиги эътироф этиб ўтилган. Қолаверса, 2021 йилдан бошлаб умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини ўқиш, математик, табиий-илмий ва компьютер саводхонлиги каби йўналишлар бўйича баҳолаш имконини берадиган PISA (Programme for International Student Assessment; Ўқувчиларнинг таълимий ютуқларини баҳолаш бўйича Халқаро дастур)нинг креативлик мезони билан бойитилаётганлиги долзарб аҳамият касб этаётганлигини кўрсатади.

МДХ мамлакатларида “Ривожланиш нуқтаси” (Россия), “Smart мактаблари” (Белоруссия), “Болалар муҳандислик академияси”, “Бешта фан” (Украина) каби STEAM мактаблари ва марказлари ташкил этилган, Қозоғистон Республикасида пойтахт мактабларининг 70 га яқинида 2016-2017 йилдан бошлаб “Робот техникаси” ўқув фанининг ўқитилиши жорий этилган.

Ўзбекистонда эса умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг билим ва интеллектуал ривожланиш даражасини PISA дастури асосида баҳолаш, STEAM фанларининг чуқур ўқитилишига эришиш орқали “Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилга келиб PISA (The Programme for International Student Assessment) Халқаро миқёсда ўқувчиларни баҳолаш дастури рейтинги бўйича жаҳоннинг биринчи 30 та илғор мамлакати қаторига киришига эришиш” [4] йўлида амалий ишлар ташкил этилмоқда.

Ўқувчиларда креативликни шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, бу жараённи босқисма-босқич амалга ошириш талаб қилинади. Тадқиқот муаммоси доирасида амалга оширилган илмий изланишлар – Уоллас Грэм, Бетти Б.Россман, Алекс Осборн, Дуайт Х.Перкинс, Дон Коберг, Джеймс Ф. Бандровский, Скотт Г.Исаксен, Роберт Фриц, Сидни Ж.Парнснинг илмий

ишлари, улар томонидан асосланган креатив тафаккур моделлари билан танишиш орқали ўқувчиларда креативлик сифатларини ривожлантириш қуйидаги босқичлар асосида кечади, деган хулосага келинди:

1-расм. Ўқувчиларда креативлик сифатларни ривожлантиришнинг асосий босқичлари

I. Мослашиш (адаптив) босқичи: махсус машқлар ёрдамида ўқувчиларда креатив фикрлаш лаёқатини шакллантириш. Ушбу босқичда топишириқларнинг бажарилиши умумий характер касб этиб, ўқувчилардан турли соҳалари бўйича оригинал фикрларни илгари суриш талаб қилинади. Мослашиш босқичида “Тасодифий ассоциациялар” методи [1], Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести [2; 3]дан фойдаланилади. Улардан фойдаланишда қуйидагича йўл тугилади:

1. “Тасодифий ассоциациялар” методидан фойдаланишда ўқувчиларга эркинлик берилади; мавзу доирасини чегараламаган ҳолда ихтиёрий равишда ўзлари хоҳлаган китоб ёки журналдан фойдаланиш имконияти яратилиб, “Тасодифий ассоциациялар” методи бўйича топшириқ бажарилади.

2. Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланишда штрихлар асосида тасвирларни ҳосил қилишда ўқувчиларга эркинлик берилади; ўқувчилар ҳар бир штрих бўйича турли соҳага тааллуқли тасвирларни ҳосил қилади; бунда энг муҳими – ўқувчилар хаёлот дунёсининг бойлиги бўлиб, тасвирларнинг оригинал бўлишига эътибор қаратиш зарур.

II. Ривожлантириш босқичи: махсус машқлар ёрдамида ўқувчиларда креатив фикрлаш қобилиятини ривожлантириш. Ушбу босқичда топишириқларнинг бажарилиши хусусий характер касб этиб, ўқувчилардан “Технология” фани соҳалари бўйича оригинал фикрларни илгари суриш талаб қилинади. Ривожлантириш босқичида ҳам “Тасодифий ассоциациялар” методи, Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланилади. Улардан фойдаланишда қуйидагича йўл тугилади:

1. “Тасодифий ассоциациялар” методидан фойдаланишда ўқувчилар учун эркинлик борасида чеклов қўйилади; мавзу доираси чегараланиб, “Технология” фани бўйича дарслик, ўқув қўлланма ёки фан доирасида қамраб олинган соҳаларга доир илмий, илмий-оммабоп ва оммабоп журнал, адабиётлардан фойдаланган ҳолда “Тасодифий ассоциациялар” методи бўйича топшириқ бажарилади.

2. Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланган ҳолда штрихлар асосида тасвирларни ҳосил қилишда ўқувчиларнинг эркинлиги чекланади; ўқувчилар ҳар бир штрих бўйича фақатгина

“Технология” фани доирасига қамраб олинган соҳаларга тааллуқли тасвирларни ҳосил қилади; бунда энг муҳими – ўқувчилар ҳаёлот дунёсининг бойлиги бўлиб, тасвирларнинг оригинал бўлишига эътибор қаратиш зарур.

III. Амалий-фаолиятли босқичи: “Технология” фани бўйича ўқув топшириқларини бериш асосида ўқувчиларнинг креативлик сифатлари ривожлантириш. Ушбу босқичда ўқувчилар томонидан “Технология” фани бўйича ўқув топшириқлари бажарилади.

IV. Таҳлил-баҳолаш босқичи: ўқувчиларнинг креативлик сифатларига эғаликларини баҳолаш. Бунда ўқувчилар томонидан тақдим этилган ўқув топшириқларининг ечимлари таҳлил қилиниб, баҳоланади. Ўқувчиларнинг ечимларини баҳолашда Жой Пол Гильфорд томонидан илгари сурилиб (тезкорлик, эгилувчанлик, оригиналлик), Т.И.Виноградова (Грицай) томонидан тўлдирилган (зеҳннинг ўткирлиги, мажозий маъно (метафора)га эғалик, қониқиш) каби мезонларга таяниб иш кўрилади.

Яъни: 1) топшириқларни бажаришда ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолияти топшириқни тезкорлик билан бажариш (тезкорлик); 2) бир топшириқни бажаргандан сўнг навбатдаги топшириқни бажаришга тезкор мослашиш (эгилувчанлик); 3) кўплаб ўзига хос (оригинал) ғояларни илгари суриш (оригиналлик); 4) топшириқнинг моҳиятини қисқа муддатда англаб олиш (зеҳнлилик); 5) ечимни мажозий (рамзий) маънода талқин эта олиш (метафора); 6) иш натижасидан завқланиш (қониқиш) қобилиятларига эғаликлари инобатга олинади.

“Технология” дарсларида ўқувчиларда креативлик сифатларини ривожлантиришда, энг аввало, ўқитувчи томонидан бериладиган топшириқларнинг моҳиятини ҳам ўзгартириш, уларнинг рағбатлантирувчи, уларни ижодий ва креатив фикрлашга турки берувчи кўрсатмалар асосида савол ёки топшириқлар тўпламини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотни олиб боришда мазкур вазифанинг ҳам ижобий ҳал қилинишига эътибор қаратилди. Натижада қуйидаги ижодий, инновацион, креатив характерга эга саволлар ҳамда топшириқлар тўплами шакллантирилди:

I. Назарий характердаги топшириқлар тўплами: 1. Металлни букишда асосий эътибор ўлчамларни тўғри белгилашга қаратилиши зарур, шунда.... Фикрни давом эттиринг. 2. “Ички кийимлар (ички куйлақлар, майкалар, корсетлар) инсоннинг тана ҳароратини мўътадил сақлаб туришга хизмат қилади. Чунки улар бевосита баданга кийилади ва ёпишиб туради”. Ушбу фикрга қарши фикр билдиринг.

Респондент-ўқувчилар томонидан қуйидаги қарши фикр билдирилди: “Ички кийимларнинг барчаси ҳам, масалан, остки юпкалар, тунги куйлақлар, чақалоқлар кийимлари, калсонлар, пижамалар баданга ёпишиб турмайди. Шунинг учун улар тана ҳароратини тўлиқ сақлай олмайди”.

3. Ёғочнинг қаттиқлиги унга бошқа қаттиқ жисмнинг ботишига қаршилиқ кўрсатиш даражаси билан белгиланади. Ёғочнинг қаттиқлигини аниқлашнинг энг оддий усули унга мих қоқиб кўришдан иборат.

Фикрга нисбатан учта фикр айтинг. Уларнинг: биринчиси фикрни тасдиқласин; иккинчиси фикрни тўлдирсин, учинчиси фикрни инкор қилсин.

1. Тасдиқловчи фикр: ёғочнинг қаттиқлиги унга ўзидан қаттиқ буюмларнинг учини, тиғини, қиррасини ботириб кўриш орқали аниқланади.

2. Тўлдирувчи фикр: оддий мих қайрағоч, эман, шамшод, нок, акация каби қаттиқ ёғочларга эмас балки тол, терак, қарағай каби юмшоқ ёғочларга қоқилади.

3. Инкор этувчи фикр: ёғоч қанчалик қаттиқ бўлмасин, унга зах, намлик, сув, зарарли микроорганизмлар ва ёғочни кемирувчи куртлар томонидан зарар етади.

II. Амалий характердаги топшириқлар тўплами (топшириқлар “Кашта намуналари”, “Металлические решетки“, “Детские одежды” мавзуларидаги маълумотларни тақдим этган [google.co.uz/search?q=кашта+намуналари+фото&tbm=isch&ved=2ahukewjhwjm17l_pahupwiokhvnubqkq2-csegqiabaa&oq=кашта+намуналари+фото;www.google.com/search?sxsrf=alekk03urpd0_zccg5hhluk-x1rAkB1b6Yg:1589887364535&source;www.google.com/search?sxsrf=alekk01_vldorrote6lounkwacwbmog4fpg:1589888041233&source](https://www.google.co.uz/search?q=кашта+намуналари+фото&tbm=isch&ved=2ahukewjhwjm17l_pahupwiokhvnubqkq2-csegqiabaa&oq=кашта+намуналари+фото;www.google.com/search?sxsrf=alekk03urpd0_zccg5hhluk-x1rAkB1b6Yg:1589887364535&source;www.google.com/search?sxsrf=alekk01_vldorrote6lounkwacwbmog4fpg:1589888041233&source)) сайтлар материаллари асосида шакллантирилди):

1. Ёғочнинг текстураси – радиус бўйлаб ёки эгри чизикқа уринма чизик бўйича йўналтирилган кесма бўлиб, ишланган юзада ёғоч толаларининг табиий расми яққол кўринади. Ёғочнинг текстураси орқали қуйидаги кўрсаткичларни баҳолаш мумкин: йиллик қатламларнинг кенглигини; туси (ранги) орқали анча аввал ёки яқинда ишлов берилган ёғоч эканлигини; ўзак нурларини; илдизлари йириклигини; -; - Ёғочнинг текстураси орқали аниқланадиган кўрсаткичларни ниҳоясига етказинг.

Респондент-ўқувчилар томонидан топшириқ қуйидагича бажарилди: Ёғочнинг текстураси орқали қуйидаги кўрсаткичларни баҳолаш мумкин: йиллик қатламларнинг кенглигини; туси (ранги) орқали анча аввал ёки яқинда ишлов берилган ёғоч эканлигини; ўзак нурларини; илдизлари йириклигини; ёғоя толаларининг ҳолати (тўлқинсимон, чалкаш эканлиги)ни; ривожланмаган куртакларнинг излари (ёғочнинг “кўзлари”) бор-йўқлигини.

2-7-топшириқлар қуйидаги жадвалда берилди:

2.		Янги детал билан тўлдилинг	
3.		Маҳсулотни янги ранг билан бойитинг. Нима учун бундай ранг танлаганингизни изоҳланг	
4.		Сизнингча, ушбу маҳсулотда нима ортиқча?	
5.		Янги орнамент билан тўлдилинг	
6.		Жараёни яқинига етказинг	

7.		Композицияга ўзгартириш киритинг	
----	---	-------------------------------------	--

Тадқиқотни олиб бориш жараёнида мазкур ҳолатларни инобатга олиш кутилган натижани кафолатлади. Ўқувчилар “Технология” дарсларида ўзлаштирилаётган мавзулар бўйича креатив ғояларни илгари суриш, уларни асослаш, ўзига хос (оригинал) ғояларни ажратиш кўрсатиш малакаларини ўзлаштирди.

Демак, ўз моҳиятига кўра креативлик яратиш, яратувчанликни ифодалайди. Шахс креативлиги у томонидан ташкил этиладиган фаолиятнинг самарадорлигини оширибгина қолмай, унинг узок йиллар давомида ўз долзарблигини йўқотмаслик, амалий қийматини пасаймаслигини таъминлайди. Фаолият мазмунининг янги ғоялар билан бойитилиши, инновацион таркибий қисмлар билан тўлдирилиши уни ташкил этаётган шахс учун ҳам, атрофдагилар учун ҳам бирдек қизиқарли, завқли бўлишига ёрдам беради. Ўз фаолиятини ана шу тарзда йўлга қўйишга эриша олган шахс бозор муносабатлари шароитидаги мураккаб, кучли рақобатга бардошли бўла олади. Шу сабабли умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларда креатив сифатларини шакллантириш, уни изчил ривожлантириб бориш меҳнат бозорида ўз ўрнига эга бўлишига ёрдам бериш билан бирга соҳанинг ривожланишига ҳам замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Методики развития креативности // http://moluch.ru/rules/?utm_source=selfad&utm_medium=popup&utm_campaign=archive.
2. Тест креативности Торренса. Диагностика творческого мышления // <https://psycabi.net/testy/577-test-kreativnosti-torrensa-diagnostika-tvorcheskogo-myshleniya>.
3. Тест креативности Торренса // http://www.miu.by/kaf_new/mpp/150.pdf.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Халқ таълими тизимини 2030 йилга қадар ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги (2019 йил 29 апрель) ПФ-5712-сонли Фармони // <https://lex.uz/docs/4312785>.